

CASTELAO NO URUGUAY

Por CARLOS A. ZUBILLAGA BARRERA

Ao longo de máis de medio século, o nome, a presenza e a obra de Castelao estiveron xunguidos ao Uruguay de xeito entranábel, como é costume estalo os termos dun binomio irmán. A poñer de releve os intres rematantes desa comunión espritoal, están dirixidas estas páxinas, escritas ao esconxuro de lembranzas herdadas, de vívidos parrafeos con vellos emigrantes galegos eiquí radicados e dun premonitorio alcontro co xenial rianxeiro que marcóu indeleblemente as vivenzas da miña nenez.

A amizade fraterna

Nos primeiros anos do século, Castelao curso os seus estudos de Meiciña na Universidade compostelán. Coñece entón á un uruguaio mozo de raigame rianxeiro, Eduardo Dieste, quen logo dunha estanza no Seminario Conciliar de Sant-Iago, ten abordado con entusiasmo os craustros da Facultade de Filosofía e Letras da Universidade xacobeá. A comunión de ideais e de aptitudes apousa axiñamente nunha parella estudantil de recordo inestinguíbre, que abanea no ambiente compostelán, con conferencias ilustradas, con teorías e polémicas, co *Archivo Humorístico*. En 1909, Castelao e Dieste, xunto con Xosé Arcos e Ramón Rey Baltar, fundan en Rianxo o semanario ilustrado *El Barbero Municipal*, co que arremeten axeitadamente escontra os sólidos reductos do caciquismo galego. En 1912, Dieste ha de voltar á súa terra uruguaia pra cumprimentar unha trascendente laboureira política, educacional, literaria e diplomática, pro a súa amizade con Castelao e a admiración pola súa obra han de manterse, non sómentes no cerne recordo dos ledos anos es-

tudantiles, senón no cotián maxisterio que dende o fato *Teseo* de escritores e artistas e dende a revista homónima desenrola en Montevideo, do que deixou reiterada testemuña Esther de Cáceres, a súa amiga e discípula.

Un recoñecemento

En novembro de 1927, o entón presidente do Centro Galego de Montevideo, doctor Constantino Sánchez Mosquera, bota a idea de adicar un homaxe dos galegos emigrados a Castelao, co gallo da grave doencia á vista que faguía perigrar a súa carreira creadora. A proposta é comunicada ás entidades galegas da Arxentina e Cuba, nos seguintes termos:

“Trátase dun homaxe colectivo, de senso e de cárauter práctico, que enmáis de que sirva pra louvar a grande persoalidade artística de Castelao e facerlle presente a nosa devoción e amor pola súa obra, arrequente os positivos e abondados beneficios pra que a cencia esgote coa vista do noso xenial artista tódalas posibilidades e tódolos seus medeos pra salvara.”

O primeiro contaito do público uruguaio coa obra de Castelao

En 1929, por primeira vegada no Uruguay, reproducése parcialmente a obra literaria e artística de Castelao, nunha edición extraordinaria de “Galicia” (revista do Centro Galego de Montevideo). No número 151 desta publicación, correspondente ao mes de agosto, engádense algúns anacos de *Cousas*, tomados da primeira edición desta obra, levada a cabo pola Editorial “Lar”, na Cruña, no ano 1926. Os textos escolleitos son os tiduados *O Rinfante*, *O Profundador*, *Na vellez*, *Martiño* e *Siñá Sinforosa*.

Esta parciae reedición da obra de Castelao, ten daquela un grandeiro espallamento no ámeto uruguaio e latinoamericán, asegurado polo outo tiraxe da devandita revista, que acadou neste número extraordinario a vareos milleiros de exemplares.

No mesmo ano, Montevideo coñece unha mostra artística galega de grande envergadura. Co gallo do seu 50.º Cabodano, o Centro Galego orgaíza nos seus salóns no mes de outubro, unha *Exposición de Arte*, da que participan con óleos, grabados, au-

gadas e debuxos, antre outros, Castelain, Imeldo Corral, Xulio Prieto Nespereira, Xoán Lois López, Carlos Maside, Xoán Mejuto Leis, Carlos Sobrino, Francisco Lloréns, Roberto González del Blanco e Felipe Bello Piñeiro. O remesamento de Castelain comprende unha serie de 'augadas integradas polas chamadas *Cegos*, *Mar avalado*, *Vento mareiro* e *Terra de Lobos*. A crítica especializada de Montevideo, gaba a obra de Castelain como unha das máis ricas no conxunto dos creadores galegos contemporáns.

Teórico do arte e galeguista

Unhas páxinas de singular valor, debidas á pruma do artista rianxeiro, recolle a revista "Galicia", do Centro Galego de Montevideo, daquela baixo a dirección do poeta Xulio Sigüenza, no número 166, correspondente a Nadal de 1930. Agroman baixo o título de *Habla Alfonso R. Castelain* e conteñen refresións encol aos seguintes temas: "El universalismo", "La defensa de la turaleza", "El artista y su obra", "La esperanza celta", "La fuerza simpática del arte", "Lo que debemos al centralismo". Trátase de ideas que Castelain ten desenrolado xa, ou desenrolará máis adiante, en traballos como *Arte e galeguismo* e *Humorismo. Debuxo humorístico. Caricatura*, ou nos artigos publicados en "Nós" baixo o título *Do meu diario*. Neste caso, o prantexamento xornalístico das súas refresións, outén un tono didáctico de notable eficiencia.

Unha edición "pirata" da obra de Castelain

En 1937 xurde baixo o selo editorial "Mar", de Valencia, unha edición castelán —a primeira nesta lingua; a segunda da obra— de *Os dous de sempre*. A portada dí así: "Alfonso R. Castelain / Los dos de siempre / Traducción directa de la edición original 'Nós', de / Santiago de Compostela, hecha expresamente para esta Editorial 'Mar', con prólogo y notas, por / Arturo Carril / (45 grabados, dibujos del autor) / Editorial 'Mar' / Valencia / 1937". A pesares de tódalas constancias bibliográficas, que semellarían descartare calquer vencello co Uruguay, o certo é que esta edición de *Os dous de sempre* fíxose no noso país. Coidamos que por primeira vegada dase estado público ao feito, que constitúe unha máis das expresións ricas do anecdotario da Ga-

liza emigrante. Ao promediare os anos 30, un fato de anarquistas —antre os que se contaban algúns hespañóes— publicaba en Montevideo materiais da súa ideoloxía, nunha imprenta semiclandestina, que se atopaba na rúa Río Branco. Un cruñés de abondosos quefaceres, Arturo Carril —nado en Malpica e con moradía no Río da Prata dende mozo—, autor teatral, xornalista, linotipista, convenceu ao fato da oportunidade de reeditare en castelán a obra de Castelao, que xurdera en Sant-Iago en 1934. Motivamentos de militancia política, levaron aos responsables da empresa a facer figurare a Valencia como fogar da editorial. O exemplar galego de que se valéu Carril, pra levar a cabo a traduzón directamente na linotipo, pertencía a un militante galeguista de largacía radicación en Montevideo, Antón Crestar Faraldo, que foi o axeitado informante deste episodio. Castelao enterouse desta traduzón i edición “pirata” da súa novela, sóio anos máis tarde, cando ao voltar ao Río da Prata, coñeceu a obra e o tradutore.

As visitas a Montevideo

Na década dos anos 40, Castelao ven de novo á Arxentina da súa nenez emigrante, como un dos esilados de máis esgrevia traieutoria galeguista. O 15 de xullo de 1940 chega por primeira vegada a Montevideo, de paso deica Buenos Aires, recibindo a quente adhesión de galegos e uruguaaios. Daquela, coinciden no homaxe que a coleitividade galega tributa ao grandeiro artista, os outros responsables do “Barbero Municipal” rianxeiro: Rei Baltar e Dieste.

Castelao voltará á capital uruguaia tres anos máis tarde, en abril de 1943, integrando —xunto a Antón Alonso Ríos i Elpidio Villaverde— a delegación galeguista que participará nun trascendente aito político no “Estadio Centenario” de Montevideo. Diante de cincoenta milleiros de asistentes, Castelao bota un discurso que constitúe o atallamento máis logrado do seu ideario galeguista, reivindicando os valores nacionais da súa patria, nunha vocación de respetuosa comunidade con casteláns, cataláns e vascos.

O 15 de novembro de 1944, Castelao, Elpidio Villaverde, Ramón Suárez Picallo e Antón Alonso Ríos, suscriben en Montevideo a aita de fundación do “Consello de Galiza”, que fará a súa presentación pública no ano seguinte.

Co gallo delo retorna Castelao a Montevideo, onde permanece perante tres semanas, antre os meses de xunio e xullo de 1945. Desenrola entón unha importante aitividade artística e política, que ten ao Uruguay e as súas xentes, como garimoso ámeto re- ceutivo.

O 13 de xunio de 1945, inaugúrase no Ateneo de Montevideo, unha "Exposición de Estampas de Castelao, coa asistencia do presidente da República, doctor Xoán Xosé de Amézaga, e dos ministros de Instrución Pública, doctor Adolfo Folle Joanicó, do Interiore, doctor Xoán Xosé Carbajal Victorica e de Defensa Nacional Xeneral Arq. Alfredo R. Campos. A exposición inté- grase con corenta e nove debuxos do álbum "Nós" e trinta dos álbumes adicados á Guerra Civil. A crítica especializada desta- ca o trascendente acontecemento e as principais figuras do am- bente artístico de Montevideo —Arzadum, Baroffio, Baitler, Schenone, Puig, Herrera Mac Lean— arrodean ao creador ga- lego, facéndoo ouxeto de xuicios cheos de louvanzas.

O 30 de xunio, Castelao participa dun aito público no Ate- neo de Montevideo, ao celebrarse o noveno aniversario do pre- biscito do Estatuto Galego. Pronuncia naquel intre un cerne discurso político, no que fixa a posición dos elementos galeguis- tas, ao carón do futuro institucional da súa patria.

Ao ano seguinte, o 28 de xullo de 1946, volta a Montevideo, de paso deica a París, a onde se dirixe en cumprimento de im- portantes deberes políticos. Efeutúa entón decraracións ao xor- nal "El Día", nas que amostra a súa emoción pola fonda solida- ridade dos emigrantes galegos destas latitudes:

"Dimpóis do remate da Guerra Civil estiven en Francia, Inglaterra, Estados Unidos e, derradeiramen- te, no Río da Prata, que é como unha metrópoli dos galegos, pois antre Buenos Aires e Montevideo debe habere perto de medio millón dos meus paisáns. Así, pois, que *non sentín o desterro porque si me fallaba a terra, tiña aos meus irmáns.*"

Unha sorte de testamento galeguista

O 25 de novembro de 1948, Castelao suscribe en Buenos Aires a que habería sere a súa derradeira colaboración xornalística destiñada a órgaos da coleitividade galega de Montevideo. Trá-

tase dunha páxina tiduada *A nosa innata xenerosidá*, que aparez en "Alma Gallega", órgano oficial da Casa de Galicia. Xa ferido de morte, verque nesta refresión o seu irrenunciábel galeguismo e formula un xeito de testamento espritoal, no que agroma o auténtico caráuter do seu pobo, que tan ben tiña interpretado e defendido:

"Galiza leva dado tanto e recibido tan pouco, que apenas ten que agradecer aos estranos. Pero a nosa innata xenerosidade sigue derrochándose, porque nono podemos remediar."

O prelo uruguaio diante da morte de Castelao

Ao coñecerse a morte do artista rianxelo, os xornáis montevidáns manifestan unánimemente a súa solidariedade co pobo galego, do que tiña sido a voz máis fidel e representativa. "El Plata", xornal nacionalista independente da serán, espresa: "*Co el foise un anaco da ialma galega*". Pola súa banda "El Día", órgano xornalístico do batallismo ortodoso, asinala baixo o título *Ha muerto Castelao*: "*O bronce sonoro das campás galegas cala de pena pola morte do seu esgrevio e querido fillo, cuia voz endexamáis soupo de esmaios dediante a loita pola libertade da súa terra*". "Marcha", semanario independente de esquerda nacionalista, na pruma do escritore Anxel Rama, traza unha axustada sembranza de Castelao, de quen afirma: "*Ten xa algo de símbolo; interpretóu o sentire do seu pobo nun intre en que durmitaba e axudóuno na tarefa do seu rexurdemento*".

O tempo da gabanza

O percorrer dos anos, vareos xeitos de homaxe van pautando en Montevideo a gabanza da obra artística, literaria e política de Castelao. A Casa de Galicia dá o seu nome á Biblioteca Sociaie; o Centro Cruñés, o Centro Galego e o Patronato da Cultura Galega, erguen sendos bustos do *guieiro* —obra do escultore cruñés Xosé Escudero Couceiro— nos seus respetivos lares.

Pola súa banda, a Asociación Uruguaia de Fillos de Galegos orgaiza en xaneiro de 1964, a primeira *Muestra Bibliográfica y Documental de Castelao* que se leva a cabo no Río da Prata, espoñendo a cáseque totalidade da obra de i encol Castelao, enmáis

de pezas documentáis autógrafas, i editando un catálogo ilustrativo.

En 1969, a instancias do Patronato da Cultura Galega, a Xunta Departamental de Montevideo —órgao lexislativo comunal—, logo do informe favorábel da súa Comisión de Nomenclatura, desíña con nome de Alfonso Rodríguez Castelao a unha rúa da cidade. Trátase do primeiro homaxe desta natureza que se lle tributa ao insiñe rianxeiro, no mundo. En xaneiro de 1970, o Patronato da Cultura Galega pón unha praca de mármore na devandita rúa, coa seguinte lénda:

“Alfonso R. Castelao / Nacéu en Rianxo (A Cruña)
o 30 de xaneiro de 1886 / Finóu en Buenos Aires o 7
de xaneiro de 1950 / Pintor e debuxante / Escritore
e político / Defendéu a súa terra e o seu pobo da in-
xusticia secular / Soñóu no esilio a Galiza ideal.”

Ó aito asiste unha importante delegación galeguista de Buenos Aires, encabezada polos amigos e colaboradores de Castelao, Antón Alonso Ríos e Rodolfo Prada.

* * *

No Uruguai, Castelao é hoxe un nome e unha obra. Por sobor de todo, un símbolo: o da Galiza inmorrente. Símbolo que se fai vivo a cada intre, na nomenclatura cidadán, no libro, no prelo, no quefacer cultural. O pobo uruguaio —que en grado tan importante leva nas súas veas sangue galega— sinte por Castelao unha emocionada e sinxela admiración. Porque sábeo e recoñéceo como un home diño, como un patriota auténtico, como un loitador sen trégoas nin renuncios, como un fillo do pobo fidel ao destiño de seus irmáns na sangue e na espranza.

